

Demokracija i etika (II)*

Izvorni članak UDK 133.528: 17/Küng

Ivan Cifrić, Zagreb

Globalizacija i svjetski etos

1. Uvodna napomena

Cilj je priopćenja pokazati mjesto svjetskog etosa¹ u uvjetima globalizacije. U priopćenju se polazi od teze da je suvremeni svijet (moderno društvo; postmoderno stanje) konfliktan svijet, a globalizacija (bar za sada) ne smanjuje konfliktnost svijeta, nego je povećava. Zbog konfliktnosti svijeta, a naročito s globalizacijom, otvoreno je pitanje zajedničkih vrijednosti čovječanstva, odnosno globalne etike (etosa).² Ovdje se, sasvim s razlogom, manje govori o problemu globalizacije a više o svjetskom etosu, koji je kod nas još uvijek diskurzivno marginalna tema.

2. Kontekst nastanka svjetskog etosa

I) Ideja svjetskog etosa nastaje krajem prošlog stoljeća, dakle u vrijeme nazvano (post)moderno doba. Dakako s kritičkim opaskama o tome da li je modernost na zalazu ili njezine strukture još uvijek imaju bitan utjecaj. To je doba »rasipanja« – tj. »sve je moguće« i sve je na tržištu. Postoje sustavni pokušaji – naravno, ne bez kritike – da se u vrijednosnoj strukturi društva pokažu empirijske razlike, kao kod Ingleharta, između modernih i postmodernih vrijednosti (Inglehart, 1977.; 1979.; 1989.).

U postmodernosti se, u sociološkom smislu, postmoderno društvo različito naziva, ovisno o tome koje ključno obilježje društva suvremeni autori uzimaju kao njegovo bitno određujuće (Pongs, 1999.; 2000.). Primjerice: »multikulturalno društvo« (C. Leggewie), »društvo rizika« (U. Beck), »svjetsko društvo« (M. Albrow), »društvo građana« (R. Dahrendorf), »doživljajno društvo« (G. Schulze), »funkcionalno diferencirano društvo« (N. Luhmann); govori se i »non-stop društvu«, »transkulturalnom društvu«, »informatičkom društvu«, »društvu znanja« itd.

II) Ideja svjetskog etosa nastaje u »tehničkoj civilizaciji«, koja se oblikuje brzo i nezaustavljivo, a za koju se kaže da je sama po sebi »bez duše«. Zato

•

Prvi dio ovoga tematskog bloka objavljen je u *Filozofska istraživanja* 92 (1/2004), str. 3–194 (op. ur.).

1

Etos je običajni prostor, smislena unutarnja moralna struktura koja regulira život neke socijalne skupine. U grčkom jeziku »ethos« ima dva značenja: (a) s početnim kratkim epsilon (ἔθoς) označava običaj, skup normi,

zakon, misli se na pravila; (b) s početnim dugim eta (ἦθoς) prvotno je značio pružiti nekom udomljenje za stoku, a ljudima gostoprimstvo, sukladno mogućnostima.

2

Njemačka riječ »Weltethos« prevodi se u engleski jezik kao »World Ethic«, ili »Global Ethic«; a ne »ethics«.

se postavlja pitanje što je s duhovnom stranom te civilizacije. Prodor nezapadnih vrijednosti i religijskih strujanja (istočnjačke religije i novi religijski pokreti) nije samo plod tržišne otvorenosti zapadnog društva ili istaknutog procesa individualiziranja (Beck–Sopp /Hrsg./, 1997.) nego, vjerojatno, posljedica i činjenice da to društvo traga za novim odgovorima o duhovnosti. Upravo u »tehničkom društvu« nastaje njegova kritika – od kritike tehnike do kritike stilova života i socijalnog ponašanja. U tom kontekstu nastaje etički diskurs s različitim strujanjima – od one o samoograničavanju (Illich, 1975.) do dubinske ekologije (Devall, 1985.; Naes, 1989.), odnosno ekofilozofije (Birnbacher /Hrsg./, 1997.), »etike budućnosti« (Mayer–Miller, 1986.). Tehnička civilizacija utječe na nerazvijena društva – druge kulture i civilizacije – te izaziva duboke unutarnje promjene i konflikte. Samo zajednički sustav vrijednosti istodobno neistodobnih svjetova (Burkhard, 1988.) mogao bi utjecati na stvaranje drukčijih odnosa među njima i sprječavati sukob civilizacija (Huntington, 1998.).

III) Ideja svjetskog etosa nastaje u kontekstu kritike napretka i linearnosti socijalne evolucije (razvoja). Napredak je postao apstraktan za pragmatične ciljeve (post)industrijskog društva, pa ga zamjenjuje operabilniji pojam razvoja, a koji i sam doživljava kritike i metamorfoze – od kvantitativnog i kvalitativnog rasta (Binswanger), preko nultog rasta (Meadows, 1973.; 1992.) i organskog (Pestel–Mesarović, 1997.) do održivog razvoja (1989.).

Kao što se danas upozorava da o napretku treba govoriti u pluralu, a ne samo u singularu (Wehrspau, 2002.), tako bi se možda trebalo govoriti i o razvoju s obzirom na raznolikost suvremenog svijeta. Jer, pitanje je koliko mjerila razvoja i razvijenosti zapadnog društva odgovaraju nerazvijenim zemljama i drugim kulturama. Raznolikost razvoja također potrebuje nešto zajedničko, neko vezivno tkivo u strukturi svijeti i sustavima vrijednosti koje se reflektira na ponašanje institucija i pojedinaca. Zato se i u kontekstu problematike razvoja postavlja pitanje zajedničkih načela i normi, u ovom kontekstu pitanje svjetskog etosa, tj. pitanje je li moguć napredak, aktualan razvoj u uvjetima globalizacije, bez svjetskog etosa? Odgovor je vidljiv u praktičnoj svjetskoj dominaciji jednog razvojnog modela društva. Moguć je razvoj čovječanstva i bez svjetskog etosa, ali izgleda uz cijenu prihvatanja samo jedne razvojne opcije.

IV) Ideja svjetskog etosa smješta se u kontekst svjetske socijalnoekološke krize, koja je zaoštrila pitanje odgovornosti za prirodne osnove (i resurse) svijeta kao pretpostavke razvoja čovječanstva i uopće budućnosti. Odgovornost za klimatske promjene, biološku raznolikost, neobnovljive i obnovljive prirodne izvore, kao i za socijalne posljedice – primjerice: bolesti, glad i umiranje, ratove itd. – imperativno zahtijeva promjenu ponašanja i veći stupanj odgovornosti. Jedna od pretpostavki povećane odgovornosti jest i uvažavanje zajedničkog sustava vrijednosti i normi. Zato je svjetski etos poticaj *homo sapiensu* za odgovorno upravljanje »globalnim općim dobrima« – prvo prirodnim, drugo, od čovjeka stvorenim dobrima, te treće, čovječanstvom stvorenima i nasljeđivanim, kao što je npr. mir (Kaul–Grumberg–Stern /eds./, 1999.) – a koja su na raspolaganju cijelom čovječanstvu i njegovim generacijama.

V) Nerijetko se kolokvijalno čuje da je svijet u stanju »trećeg svjetskog rata«, što se može potvrditi podacima o broju lokalnih i regionalnih su-

koba, kojih je u posljednjih nekoliko desetljeća bilo nekoliko desetina. Jedna je od ratnih dimenzija i svjetski terorizam. U situaciji raširenih konflikata i otvorenih sukoba u svijetu, zbog kojih se u svijet (društvo i čovjeka) sve više uvlači strah, svjetski je etos nova ruka mira svijetu. Koncept svjetskog etosa polazi od pretpostavke da postoji zajednički interes čovječanstva za miran život i suživot društava i kultura, koji se dosad nije pokazao kao mirotvoran, nego kao ratoborno učinkovit. Naravno, ova se pretpostavka o zajedničkom interesu za mir može dovoditi u pitanje s različitom argumentacijom. Primjerice, da postoji zajednički interes za svjetski mir, on bi se već uspostavio.

VI) Svjetski je etos tema u kontekstu diskursa o ljudskim pravima. Problem ljudskih prava nije više pitanje na nacionalnoj razini, nego svjetsko pitanje. Ljudska (i manjinska) prava sustavno se krše, što znači ne samo da se ne poštuju neke pravne norme i prava nego je to potvrda da ne postoji dovoljno dobre volje za prihvaćanjem nekih moralnih normi kao osnove ljudskih prava. Nema ljudskih prava bez moralnih osnova. Svjetski etos podupire moralne osnove koje nalazi u različitim religijama svijeta. Naravno, ne može se apsolutizirati mirotvorna uloga religijâ u različitim razdobljima povijesti, pa čak niti njihovi doktrinarni izvori, jer u njima također nalazimo elemente i ratničkog duha (Drewermann, 1982.).

VII) Veoma je značajan kontekst interkulturalnosti i održivosti. Ideja održivosti poznata je u praksi mnogih kultura i predmodernih društava (Radkau, 2000.), uključujući i našu seljačku tradiciju (Cifrić, 2003.), a u posljednjih je desetak godina dobila i svjetsko značenje u konceptu održivog razvoja. Nije riječ samo o ekološkoj održivosti nego i o socijalnoj održivosti, koja se u konfliktima suvremenog čovječanstva nastoji oblikovati interkulturalnim razumijevanjem života unutar nekog društva i na razini svijeta. Svjetski etos ideja je koja promiče interkulturalnost time što ostavlja intaktnim kulture i religije, a oblikuje svijest o njihovim zajedničkim normama. Naime, religiolozi upozoravaju (Gerlitz, 1998.) da je u vrednotama religija sadržano znanje da je čovjek povezan sa svim kreaturama; da je život započet i otvoren od neupitnog začetnika; da je čovjek posebno nagrađen da štiti i čuva stvoreno; da je čovjek obvezan živjeti sa sustvorenjima u miru (Altner, 2003., 85).

VIII) Spomenimo izriječom i to, da se ideja svjetskog etosa oblikuje u vrijeme narasle svijesti o ovisnosti čovječanstva o zemaljskim ekološkim prostorima koji dovode u pitanje dosadašnju dominaciju paradigme prirodnih znanosti. Kritiziraju se neke orijentacije u istraživanju i primjena njihovih rezultata; ne prihvaća se ignorancija, a dovode se u pitanje neki mitovi. Primjerice: mit o slobodi znanosti, mit o vrijednosnoj neutralnosti znanstvene spoznaje, mit o savladivosti prirode (Jänicke–Simonis–Weigmann, 1995); za znanost se kaže da je još uvijek neodrasla (Weizsäcker, 1984., 428), kako na to upozorava Reinhard Piechocki (Piechocki, 2002., 16–18).

3. Koncept svjetskog etosa

Prije nego je objavljena »Deklaracija o svjetskom etosu« (drugog) Parlamenta svjetskih religija (Chicago 4. rujna 1993.), Hans Küng je napisao (1990.) studiju *Projekt Weltethos*, koja je u svijetu doživjela brojna izdanja i prijevode. Nažalost, još nije prevedena na hrvatski jezik. Küng je, s obzi-

rom na odnose s Vatikanom, 1990. godine radio na programskom konceptu glede katoličke Crkve, pa je iste godine objavio knjigu pod naslovom *Die Hoffnung bewahren. Schriften zur Reform der Kirche*, a koja se bavila »unutarnjom politikom«. Istodobno je završio programatski tekst, štoviše paradigmatsku analizu triju velikih »nadindividualnih, međunarodnih i transkulturnih sustava religijskih strujanja« – semitskog, indijskog i kineskog prostora (Küng, 1992., 159), koji se odnosio na »vanjsku politiku«, tj. studiju pod naslovom *Projekt Weltethos*. Projekt Weltethos teološki je, filozofski, znanstveni, ali i politički izazov i poticaj raspravi o suživotu čovječanstva.

3.1. Stanje svijeta

Suvremeni svijet jest konfliktan svijet. Küng objašnjava konfliktnost svijeta u kontekstu velikih epohalnih promjena, kao što su slamanje moderne – tj. eurocentričnog svijeta, što nije bilo iskorišteno za uspostavu boljeg svjetskog poretka, te pojava postmoderne – u kojoj epohi nastaje policentričan svijet (pored Europe, Amerika, SSSR, Japan) u kojemu su se oblikovali nacionalsocijalizam, militarizam i komunizam. Policentrični svijet jest i sam danas u tenzijama, štoviše, prva rečenica »Deklaracije o svjetskom etosu« kaže, da »naš svijet prolazi fundamentalnu krizu: krizu svjetskog gospodarstva, svjetske ekologije, svjetske politike« (Küng–Kuschel, 1993., 19). Postmoderna je iznjedrila nove socijalne pokrete, a među njima su značajniji mirovni pokret, ženski pokret, ekumenski pokret, te civilizacijska kritika (Küng, 1992., 21–22; 1997., 218–230).

Za Künga je problematična teza da se zbiva propast vrijednosti (vrednota). Više je na djelu promjena vrijednosti: od vrijednosno neutralne znanosti u smjeru etički odgovorne znanosti; od razarajućih tehnologija u one koje će čovjeku služiti; od formalnopravne demokracije u životnu demokraciju koja sjedinjuje slobodu i pravednost (1992., 41).

Iako je svijet konfliktan, za Künga nema govora o kraju povijesti, kako su je najavljivali Hegel, Alexandre Kojève ili Fukuyama. Postmoderni svijet doživljava tehničke inovacije kao što je atomska fuzija, zatim one u naoružanju, ekotehnici, ali i nove dimenzije u socijalnim inovacijama kao što je »ekosocijalna tržišna privreda« (Radermacher, 2002.). Umjesto patrijarhalnog, oblikuje se partnerski odnos između muškarca i žene (Küng, 1992., 41).

Küng u svojim radovima polazi od činjenice globalizacije svijeta, kao stvaranja nadnacionalnih struktura (Beck, 1998.), što neki ocjenjuju kao stvaranje hegemonije globalizma (Sachs, 1993., 17–20). Za Künga je globalizacija »nezaustavljiva«, »ambivalentna«, »neproračunljiva«, ali »upravljiva« (Küng, 2001., 13). U literaturi se obilno problematizira pitanje globalizacije, odnosno *glokalizacije*, pri čemu se ističu njezini pozitivni, ali i negativni učinci: globaliziranje bijede, terorizma (Harvey, 1997.). Küng prihvaća proces globalizacije i oslanja se na njezine pozitivne elemente, tj. prihvaća povijesnu činjenicu promjene strukture svijeta. Ta promjena treba novu svjetsku paradigmu u kojoj će se oblikovati uzorite norme, vrijednosti i standardi koji će svijetu dati novu globalnu spiritualnost. Tako u knjizi *Svjetski etos za svjetsku politiku i svjetsko gospodarstvo* (1997.), kaže:

»Globalizacija privrede i tehnologije zahtijeva globalno upravljanje putem globalne politike. Ali, globalna privreda, tehnologija i politika trebaju utemeljenje kroz globalni etos; svjetska politika i svjetsko gospodarstvo zahtijevaju svjetski etos« (Küng, 1997., 230).

Naravno, svoje stajalište o odnosu globalizacije i svjetskog etosa podupire nekim izjavama crkvenih autoriteta. Primjerice, Katolikosa Arama I., predsjednika Ekumenskog savjeta crkava (na skupu u Harareu 1998.):

»Obvezni smo razvoju temeljne zajedničke etike koja može voditi društva od puke egzistencije prema smislenoj koegzistenciji, od konfrontacije prema pomirenju, od propasti etičko-moralnih vrednota prema uspostavi životne kvalitete koja vraća ljudskom životu njegovu transcendenciju.«

Ili, govor Ivana Pavla II. u papinskoj akademiji za socijalne znanosti (27. IV. 2001.):

»Budući se čovječanstvo dalo na put globaliziranja, ono ne može dulje izdržati bez zajedničkog etičkog koda. Time se ne misli na jedan dominantni socio-ekonomski sistem ili kulturu, koji svoje vrednote i kriterije nameće etičkom diskursu. U čovjeku kao takvom, u univerzalnom čovječanstvu kakvo proizlazi iz ruku Stvoritelja, moraju se tražiti norme socijalnog života. Takvo je traženje nezaobilazno, ako globaliziranje ne bi trebalo biti samo drugo ime za apsolutno relativiziranje vrednota i homogeniziranje životnih stilova i kultura. U svoj raznolikosti kulturnih formi postoje univerzalne ljudske vrednote i te vrednote moraju biti izvedene na svjetlo, istaknute kao vodeća snaga za svaki razvitak i ukupan napredak.« (Küng, 2001., 152–153).

3.2. *Mogućnosti religijâ*

Sasvim je razumljivo pitanje: što mogu religije svijeta učiniti u tehničkoj civilizaciji na poboljšanju perspektiva čovjeka kao pojedinca i čovječanstva kao cjeline? Pitanje je tim značajnije što su brojni znanstvenici i teolozi svjesni konflikata između pojedinaca, skupina, pa i naroda, između vjerâ i u ime vjere u prošlosti, a i danas postoje otvoreni regionalni sukobi. Papa je u više navrata tražio oprost zbog nedjela što su ih učinili kršćani ili u ime kršćanstva (Accattoli, 2000.).

Küngov odgovor na pitanje što mogu religije danas u izgradnji svjetskog mira – afirmativan je. On drži da religije mogu i da su obvezne pridonijeti svjetskom miru. Religije su pored doktrinarnih sustava razvile svoja etička učenja. U njihovim svetim tekstovima ponuđen je »maksimalni etos«, što znači da mogu horizontalno i vertikalno regulirati etičke odnose – socijalni život ljudi, s jedne strane, i odnos ljudi prema svetom, transcendentnom. Iako čovjek ima etičku autonomiju i postavlja svoje etičke norme, religija (Bog) može biti temelj univerzalnosti i bezuvjetnosti etičkih normi. U temeljnoj funkciji religijâ, Küng vidi osnovu koja može poslužiti kao poticaj svjetskome etosu. Religije sadrže apsolutni autoritet (kako riječima i pojmovima, tako i simbolima, obredima itd.) dakle, racionalno i emocionalno. Religija nudi duboki smisao života, odgovara na pitanje: »otkuda i kuda naš tubitak«; potiče motivaciju i ideale koji jamče odgovor na pitanje »zašto i čemu naša odgovornost«; jamči »duhovnu zajednicu i zavičaj«; protestno omogućuje »čežnju prema 'sasvim drugom'« (Küng, 1992., 78).

Küng drži da se u svijetu u geopolitičkom pogledu oblikuje ne samo »policentrični svijet« nego i »policentrična konstelacija različitih religija«, a u religijskopolitičkom se pogledu »sporo i mukotrpno razvija multikonfesionalna ekumenska svjetska zajednica« (Küng, 1992., 40–41). Svijet je postao policentričan u svjetovnom i vjerskom pogledu.

Küng nastoji pridonijeti oblikovanju novih odnosa u svijetu, rekli bismo »post-modernim putem« – uvažavanjem raznolikosti, akceptirajući, s jedne strane, globalne tendencije promjena svjetskih postmodernih konstelacija i odnosa u društvu koje daju novu nadu za svjetski pravedni poredak i svjetsku zajednicu, a, s druge strane, akceptira tendencije policentričnosti i multi-konfesionalne ekumenske svjetske zajednice. Zato polazi od toga da je za oba polja (svjetovno i religijsko) i njihovu budućnost, moguće i nužno izgraditi svjetski etos kao temeljni etički konsenzus koji bi bio osnova novog svjetskog poretka, a istodobno očuvao raznolikosti. Dakako, najprije potaknut u »svojoj kući«, tj. na području religije. Ali, svjetski etos nije ograničen na religiozne ljude, niti je samo radi multikonfesionalnih odnosa i »mira među religijama«, nego – kako se to kasnije i u okviru UN isticalo – radi svjetske zajednice:

»U središtu veličanstvene raznolikosti kultura mi činimo ljudsku obitelj sa zajedničkom sudbinom. Dok se naš svijet sve jače spaja, mi se identificiramo sa zajedničkom globalnom zajednicom kao i s našim lokalnim zajednicama.« (Annan, 2001.)

3.3. Minimalni etički osnovni konsenzus

Za razliku od religijskog maksimalnog etosa, koncept svjetskog etosa nudi »minimalni etički konsenzus«, tj. minimum temeljnih zajedničkih vrijednosti (vrednota) sadržanih u religijama svijeta, koji očituje vidljivu empirijsku potrebu postmodernog društva za ostvarivanjem već u ovoj, a dakako i u budućim generacijama. On se stvara svjesnim prihvaćanjem već globaliziranih vrednota. Globalizacija podupire njegovo osmišljavanje.

Minimalni etički konsenzus, dakle, prihvaćeni je skup vrednota koje su zajedničke religijama, ali koje su zajedničke i prihvatljive svim ljudima i kulturama. Neke religijske vrijednosti nadilaze religijske okvire i svjetovno su razumljive i prihvatljive.

»Baš pluralno društvo, ako u njemu trebaju zajedno živjeti različiti pogledi na svijet (Weltanschauung), treba osnovni konsenzus kojemu pridonose različiti pogledi na svijet, tako da se može oblikovati, doduše nikakav 'strenger' ili totalni nego prije 'overlapping consensus' (John Rawls). Koliko ovaj 'preklapajući' etički konsenzus mora konkretno ići, ovisi o povijesnoj situaciji.« (Küng, 1992., 49)

Izgradnja svjetskog etosa nije mehanički postupak izdvajanja zajedničkih vrijednosti niti izmišljanja novih etičkih načela, nego proces njihova oblikovanja na postojećim zajedničkim etičkim temeljima. Konsenzus mora biti, dakle, u dinamičkom procesu umjesto da se iznova pronalazi.

Ako te vrednote ne bi bile zajednička potreba današnjih generacija i čovječanstva kao cjeline, nego samo religijske vrednote kao vrednote vjernika, tada bi i sam koncept minimalnog etičkog konsenzusa bio isključivo religijski orijentiran.

Uostalom, Küng kritički analizira tendencije 20. stoljeća kako bi pokazao opravdanost utemeljenja svjetskog etosa. Povijesno oblikovani subjekti, građanstvo i proletarijat – sa svojim filozofskim i etičkim osnovama – ne uspijevaju dati adekvatan odgovor na suvremene izazove čovječanstva, kao što to može koncept svjetskog etosa.

»Bez minimalnog temeljnog konsenzusa, odnosno određenih vrednota, normi i stajališta, nije moguć u maloj niti velikoj zajednici ljudski dostojan zajednički život. Bez takvog temeljnog konsenzusa, koji se uvijek iznova treba pronaći u dijalogu, ne može funkcionirati niti moderna demokracija...« (Küng, 1992., 49)

Ono što znači »minimalni osnovni konsenzus« (minimaler Grundkonsens), Kūng pojašnjava u tri teze: 1. pretpostavka unutarnjeg mira zajednice suglasnost je da se konflikti rješavaju bez nasilja; 2. pretpostavka je gospodarskog i pravnog poretka suglasnost da se držimo određenog reda i zakona; 3. pretpostavka institucija koje nose poredak i koje su podložne stalnoj promjeni, volja je da ih se u najmanju ruku u tišini uvijek iznova prihvati (Kūng, 1992., 50).

3.4. Zajedničke vrijednosti

Kūng polazi od toga da je postmoderna istaknula neke zahtjeve koji idu u prilog konceptu svjetskog etosa, kao što su: ne samo sloboda nego i pravednost; ne samo jednakost nego i pluralnost; ne samo bratstvo nego i sestinstvo; ne samo koegzistencija nego i mir; ne samo produktivnost nego i solidarnost s okolišem; ne samo tolerancija nego ekumenizam – a iz kojih proizlazi da je nužan ekumenski svjetski poredak (Kūng, 1992., 93–96).

Kūng polazi od teze da su »globalna pravila igre« već postavljena, pa ih ne treba postavljati.

»Vrednote i norme nalaze se već tisućljećima prenošene u velikim religijskim i filozofskim tradicijama čovječanstva, pa ih moramo samo ispravno upotrijebiti.« (Kūng, 2001., 33)

Temelj na kojega se Kūng kao i Deklaracija pozivaju jest »zlatno pravilo«, poznato u svim religijama svijeta: »ne čini drugome što ne želiš da tebi čine«, odnosno »čini drugome ono što želiš da tebi čine«. To je pravilo za čovječanstvo danas aktualno i mimo svake religije. U Deklaraciji se kaže da ono treba biti »bezužetna norma za sva životna područja, za obitelj i zajednice, za rase, nacije i religije« (Kūng–Kuschel, 1993., 28–29).

Za Kūngov koncept svjetskog etosa – a u Deklaraciji je to jasno eksplicirano (Kūng–Kuschel, 1993., 13–45) – dva su temeljna etička načela: čovječnost i uzajamnost. Na tim se načelima temelje ključne vrijednosti: strahopoštovanje života i nenasilje; solidarnost i pravednost; tolerancija i istinitost; jednakopravnost i partnerstvo (Kūng, 2001., 153–156). Ova načela ističe i u drugim radovima.

U Kūngovu konceptu Weltethosa, Deklaraciji, kao i drugim njegovim radovima, eksplicirano je nekoliko teza koje ne samo oslikavaju ulogu svjetskog etosa nego i tvore koherentan pristup:

»Nema preživljavanja bez svjetskog etosa. Nema svjetskog mira bez religijskog mira. Nema religijskog mira bez religijskog dijaloga«,

kaže Kūng u prvoj rečenici uvoda u knjizi *Projekt svjetski etos*, kao i na kraju iste knjige:

»Nema ljudskog zajedničkog života bez svjetskog etosa nacija; nema mira među nacijama bez mira među religijama; nema mira među religijama bez dijaloga među religijama.« (Kūng, 1992., 13, 171)

Za sociologe bi bilo zanimljivo empirijsko istraživanje ovog koncepta.

4. Što svjetski etos nije, a što bi trebao biti

I) Svjetski etos nije nova svjetska ideologija, niti je jedinstvena religija. O tome Kūng kaže:

»Od početka je bilo jasno: sa svjetskim etosom nije se mislilo da je nova svjetska ideologija, niti uopće pokušaj prema uniformnoj jedinstvenoj religiji.« (Küng /Hrsg./, 1995., 14)

»... čovječanstvo je umorno od jedinstvenih ideologija, a religije svijeta su bez daljnega po svojim shvaćanjima vjerovanja i 'dogmi', njihovim simbolima i obredima toliko različite, da bi 'sjedinjavanje', sinkretički koktel, bilo neprobavljivo.« (Küng-Kuschel /Hrsg./, 1993., 9)

II) Svjetski etos nije pokušaj stvaranja zamjene postojećih etičkih zahtjeva svake pojedine religije s etičkim minimalizmom. Apel Deklaracije ne želi niti ubuduće zauzeti mjesto Tore, Propovijedi na gori, Korana, Bhagavadgite, Govora Bude ili Konfucijeve izreke (Küng /Hrsg./, 1995.,14; Küng-Kuschel /Hrsg./, 1993., 84).

III) Idejom svjetskog etosa ne želi se uspostaviti neki novi moral koji bi izvana (naročito ne sa »Zapada«) potisnuo različite religije, nego želi osvijestiti postojeće i zajedničko religijama. Svjetski je etos, dakle, proces osvješćivanja već postojećih vrijednosti, njihovo prizivanje na razini čovječanstva. Tako Küng kaže da Deklaracija

»... želi samo osvijestiti ono što već jest zajedničko religijama na Zapadu i Istoku, Sjeveru i Jugu, a što je brojnim 'dogmatskim' sporovima i nepodnošljivim prisvajanjem prava dovoljno često zasjenjivano. Kratko, Deklaracija o svjetskom etosu želi uspostaviti onaj minimum etosa koji je jednostavno nužan za preživljavanje čovječanstva« (Küng /Hrsg./, 1995., 15).

»Time se, naravno, ne misli na etički minimalizam... Misli se na minimum onoga što je religijama svijeta već sada zajedničko i što se, nadamo se, tijekom komunikacijskih procesa dađe proširiti i produbiti« (Küng-Kuschel /Hrsg./, 1993., 85).

Pojedinci angažirani u oblikovanju teksta Deklaracije vjeruju da je moguć svjetski etos; da su s time započeli »eksperiment« kako bi se pronašla bit i granice svjetskog etosa; te pozivaju sve ljude, religiozne i nereligiozne, da se tome priključe (Bernardin, 1995., 188).

IV) Svjetski etos jest »kontrapunkt nade« usmjeren protiv svakog fatalizma i beznada.

»S Deklaracijom su ljudi iz različitih mogućih religijskih i etičkih tradicija ovog Globusa izrazili svoju spremnost iz religioznog uvjerenja da se mijenja stanje Zemlje. Time su postavili znak nade da je moguća promjena svijesti.« (Küng, 1995., 15)

Svijest o potrebi zajedništva stalno raste, pa je nužna promjena u smjeru humaniteta, tj. zaštite ljudskih prava, emancipacije žene, ostvarivanja socijalne pravednosti i ukazivanja na nemoralnost rata. To nisu utopije. Jer, ako je čovječanstvo odustalo od kanibalizma, ropstva, incesta, zašto ne bi odustalo i od rata (Küng, 1992., 117).

V) Svjetski etos nije koncept koji smjera isključivo rješavanju nekih međureligijskih pitanja, poglavito dijaloga, suradnje i mira među religijama, nego smjera pridonijeti uspostavi svjetskog mira. Mir među religijama pretpostavka je svjetskog mira. On se ne odnosi samo na područje religije i kulture nego na sva područja života, kako to kasniji diskurs i pokazuje. Primjerice, na područje znanosti: »Wissenschaft und Weltethos« (Küng-Kuschel /Hrsg./, 1998.); na gospodarstvo: »Globale Unternehmen – globales Ethos« (Küng /Hrsg./, 2001.); na svjetsku politiku i svjetsko gospodarstvo: »Weltethos für Weltpolitik und Weltwirtschaft« (Küng, 2000). Küng se pita:

»Što je svjetski poredak bez – u svakoj duhovnoj prilici – povezujućeg (verbindend) i povezivog (verbindlich) etosa za cjelokupno čovječanstvo, bez svjetskog etosa?« (Küng, 1992., 57)

VI) Svjetski etos smjera osvješćivanju izvornih kršćanskih vrijednosti. Küng je i ranije bio kritiziran iz crkvenih redova, jer je upozoravao na probleme crkvene hijerarhije i organizacije, njezinu konzervativnost u transmisiji izvornih ljudskih, kršćanskih vrijednosti, neelastičnost izazovima vremena, sporost ostvarivanja i nastavak diskursa o temama Drugog vatikanskog koncila, itd. Izvorne religijske vrijednosti osnažile bi religiju.

VII) Svjetski etos nadilazi zatvorenost religijskih sustava, povezuje ih i postaje zajedničkom platformom postojećih etičkih načela i vrijednosti koje putem »minimalnog etičkog osnovnog konsenzusa« nudi, te se otvara drugim svjetonazorima i orijentacijama u sekularnom svijetu.

»U pitanju zajedničkog svjetskog etosa ne radi se samo o problemu između religija. Društvo je kao cjelina izazvano...« (Küng–Kuschel /Hrsg./, 1993., 85).

Zato je svjetski etos zamišljen kao struktura koja se oblikuje ponajprije iz religija triju religijskih sustava strujanja (kineskog, indijskog i semitskog), ali i struktura nereligioznog svijeta, pače i religija »prirodnih naroda« Afrike, Azije, Oceanije i Amerike (Küng–Kuschel /Hrsg./, 1993., 84).

VIII) Svjetski etos nije stanje, nego je proces promjene svijesti za koji je u svim pitanjima (što ističu i UN) – od razoružanja, ljudskih prava, humanih uvjeta rada, zahtjeva za poboljšanjem stanja okoliša, partnerstva muškarca i žene, itd. – potrebno vrijeme. To je kompleksan i dugotrajan proces promjene ljudske svijesti, koji je kao takav »pretpostavka za promjenu svijesti čovječanstva u etos čovječanstva« (Menschheitsethos – Küng 2001., 164). Zato on govori o projektu i svjetski etos naziva projektom – »Projekt Weltethos«. Minimalni etički *Grundkonsens* prvi je ozbiljni korak na putu u etos čovječanstva. Čini se da taj projekt ima veoma slično značenje u stvaranju novog poretka onome kakvo je imala Weberova teza o ulozi protestantske etike u nastanku kapitalizma, novog tipa društva i kulture. Weberova teza pripada jednom povijesnom vremenu, a Küngova suvremenosti i odnosi se na cijelo čovječanstvo.

U njegovu oblikovanju i provođenju mnogi mogu pomoći – od učitelja u vrtićima do sveučilišnih profesora, teologa, filozofa, znanstvenika i gospodarstvenika – boljem poznavanju drugih religija svijeta i želje za životom od lokalne (naročito u multikulturnim i multireligijskim naseljima) do globalne razine (u svjetskim komunikacijama, svjetskom gospodarstvu, svjetskoj ekologiji i svjetskoj politici).

5. Neki prigovori

Nakon Deklaracije otvoren je dvojaki proces. S jedne strane, kritičko analiziranje i valoriziranje tog koncepta, a s druge strane proces promišljanja same ideje na različitim područjima. U svakom slučaju, u svijetu se održavaju tematske rasprave i skupovi različitih profesija i orijentacija znanstvenika, gospodarstvenika, teologa, filozofa, itd. Može se reći da je koncept svjetskog etosa unio novo kritičko promišljanje, oblikovao novi diskurzivni krug o suvremenoj svjetskoj zbilji i duhovnom stanju tehničke civilizacije.

Svaka značajnija i radikalnija teoretska inovacija i interpretacija svijeta izaziva kritike i prigovore. Navest ćemo samo neke.

Jedna od često spominjanih kritika jest ona koja kaže da je Deklaracija »prozapadna koncepcija« (Hanafi, 1995., 249–50) koja nije sasvim primje-

rena drugim kulturama, odnosno tradicijama i religijama. Hanafi (koji pripada islamskom svijetu) ističe da je Deklaracija »koncentrirana na ekologiju umjesto na razvoj, na ljudska prava umjesto međunarodnog prava, na individualnu etiku umjesto na društveno grupiranje, na etiku umjesto na politiku, na unutarnje umjesto izvanjskog«.

Sličan prozapadni prigovor dolazi iz azijskog konfucijanskog prostora (Shu-Hsien Liu, 1995., 289) pri čemu se ističe važnost konfucijanske tradicije (zlatno pravilo). Liu (Hongkong) religijske različitosti koje postoje, primjerice u Koreji, tumači kao jedinstvenu konfucijansku tradiciju, pa se govori o konfucijanskim budistima, konfucijanskim kršćanima, konfucijanskim muslimanima. Svjetski etos je, reći će neki njegovi kritičari, zapravo konfucijanski odgovor na problem ljudske egzistencije. Tradiciju u Kini ne treba osuđivati nego ponovno oživjeti kao ideal jedinstva unutarnjeg i vanjskog.

Činjenica je da je Zapad često svoje ideje i obrazac svog svijeta sustavno prenosio na druge kulture (nerazvijeni svijet), zbog čega su ove trpjele posljedice kulturne entropije. Iskustvo klasične kolonijalizacije, industrijske modernizacije i danas globalizacije, donekle opravdava sumnju nekih autora drukčijeg kulturnog svijeta prema zapadnim inovacijama svake vrste. Jer, razvojni i svakodnevni problemi nerazvijenog svijeta nisu identični problemima Prvoga svijeta.

Jedan od prigovora kaže da je Deklaracija suviše apstraktna i ne uspostavlja pravu vezu sa stvarnošću, jer se koncentrira na načela, pa se ne mogu dovoljno zahvatiti aktualni problemi kao što su podčinjavanje, izrabljivanje, itd., a koji otežavaju međureligijski dijalog, pa se moraju pronaći sredstva i putovi za svjetski etos (Hanafi, 1995., 250). O izraženoj sumnji u provedbu svjetskog etosa Küng kaže da je to proces koji će potrajati i da ne treba sumnjati u njegovu provedbu, budući je slično bilo i s pitanjima ljudskih prava, ekologije, mira i razoružanja, partnerstva žene i muškarca, itd.

Složit ćemo se s tvrdnjom da većina želi bolje i humanije društvo, ali se ne slažu ili nemaju stav o tome kako ga ostvariti, pa nastaje sumnja u njega.

Neki napominju da su muslimani podzastupljeni u Deklaraciji unatoč tomu što

»... židovstvo i islam imaju iste izvore: religiju Abrahama. Židovstvo i kršćanstvo integralne su sastavnice islama.« (!) (Hanafi, 1995., 251)

Prigovoreno je također da su neke religije (primjerice, religije Baha'i) prilično istaknute, jer se radi o sektama šiiizma, a ne o samostalnim religijama.

Deklaracija ne ističe posebnost ni jedne religije niti je pisana teološkim jezikom, ne spominje se Bog, pa se prigovara da se »Bog dovodi u šutnju« i da se uvodi ateistički način izražavanja, i to ne slučajno. Bilo bi, kaže se, primjerenije da je riječ o prilogu religijâ minimalnom i neutralnom svjetskom etosu koji bi trebao ostaviti vrata otvorenim, čime bi mogao poduprijeti i ne-vjernike. Parlament je mogao biti sastavljen tako da su u njemu osim religijâ zastupljeni i drugi načini mišljenja (Talbi, 1995., 263). Talbi drži da etika mora imati transcendentnu dimenziju. Jer, čovjek ima svoja prava, ali i dužnosti koje se izražavaju u horizontalnom etičkom odnosu čovjeka prema čovjeku i vertikalnom odnosu čovjeka prema Bogu (Talbi, 1995., 265).

7. Nekoliko zaključnih riječi

I) Povijest kulture *homo sapiensa* (poglavito od neolitske do industrijske revolucije) može se promatrati kao proces kulturne ekspanzije u kojemu su nastale različite kulture i religije, a s industrijskom revolucijom započinje proces standardizacije i uniformiranja ljudske kulture. Oni sliče procesu rasipanja i sažimanja kulture. Postmoderna jest traganje za načinom oblikovanja kulture *homo sapiensa* u (post)industrijskom dobu. Odgovor će dati tek započeta bio/geo/kibernetska revolucija.

II) Čovječanstvo gradi svoju budućnost putem različitih mehanizama dvaju istodobnih procesa: dezintegracije i integracije. Oni se danas vide u (znanstvenom, kulturalnom, političkom) diskursu o *globalizaciji*. To znači da se u svijetu nastavljaju procesi kulturne entropije i da prijete potpuna dezintegracija i uništenje brojnih raznolikih kultura, a istodobno se zbiva homogeniziranje kultura po obrascu univerzaliziranja jedne kulture, jedne povijesne tvorevine.

U oba je procesa na djelu stanje konflikata i sukoba. Otpor prvome procesu vidljiv je u grčevitoj borbi za održanjem identiteta (kulturnog, religijskog, nacionalnog), a drugome u zahtjevima za reguliranjem i upravljanjem procesom globalizacije. Ideja svjetskog etosa jedno je od shvaćanja mogućnosti mirnog oblikovanja svjetskog poretka s očuvanjem religijskih identiteta.

III) Najkraći odgovor na pitanje treba li globalizacija svjetski etos, može se ovako formulirati: ako je globalizacija uspostava nove svjetske hegemonije jednog modela društva i s različitim mehanizmima prisile, tada joj nije potreban svjetski etos, jer se ionako zbiva. Svjetski etos bi u tom slučaju mogao korektivno djelovati na smanjivanje nasilja u procesu globalizacije. Ako se, pak, globalizacija shvati i kao lokalizacija, i tada je globalizaciji potreban svjetski etos, jer se u tom procesu oblikuju raznoliki identiteti koji znače opstojanje raznolikosti (društava, religije i kultura) s istodobnim nastankom globalnog društva – tj. globalne društvenosti u kojoj je otvorena participacija svima.

IV) Svjetski etos nastaje na predlošku koncepta povezivanja (ljudi, kultura, religije, društava, itd.) zajedničkih vrijednosti i stvaranja svjetskog etičkog poretka u procesu integracije čovječanstva.

Svjetski etos jest proces oblikovanja sustava vrijednosti, a ne izgrađen sustav. On nije sam sebi cilj, nego sredstvo za postizanje cilja – zajednice *homo sapiensa*. To nije nova etika koja bi zamijenila postojeće etičke sustave i postala jedinom i dominantnom. Ona je prilog procesu integracije čovječanstva mirnim putem i prihvaćanjem zajedničkih normi. U teoretskom pogledu, aktualan je i izazovan projekt, nastao neovisno o procesu globalizacije. U uvjetima globalizacije postaje još aktualnijim.

V) Svjetski etos nije nova etička teorija. To je pokušaj, ponajprije zaslugom Hansa Künga, pojedinaca različitih religijskih uvjerenja da odgovore na pitanje, kako religije svijeta mogu pridonijeti svjetskom miru, a time i novom svjetskom poretku, jer su u religijama i religijskim tradicijama sadržane ljudima zajedničke vrednote i univerzalne norme koje upućuju na takvu mogućnost. Zato se može tumačiti kao sekularni odgovor suvremenog teologa i religijologa na aktualna pitanja budućnosti ljudske egzistencije.

VI) Svjetski etos ne gradi se samo na vrednotama religijâ nego i na vrednotama drugih filozofija i svjetonazora. Time se od minimalnog osnovnog konsenzusa gradi svjetski etos i teži stvaranju »etosa čovječanstva«. U tom kontekstu svjetski etos treba promatrati kao mogući odgovor o razvoju kulture *homo sapiensa*, poglavito njegove duhovne dimenzije u vremenu dominacije znanosti i tehnike. Zato ga Küng naziva »projekt svjetski etos«.

Prvi korak u realizaciji tog projekta jest oblikovanje »svjetskog etosa« (Weltethos) putem »minimalnog konsenzusa« (minimaler Grundkonsens), a drugi je korak »etos čovječanstva« (Menschheitsethos).

VII) Ideja da se putem izgradnje moralnog poretka (koncepta svjetskog etosa) podupre integracijski proces različitih struktura u oblikovanju novog tipa ponašanja pojedinaca i institucija, te time pridonese svjetskom miru čovječanstva kao pretpostavci novog svjetskog poretka – jedna je od ideja kako da čovječanstvo pristupi rješavanju globalne socijalne i ekološke krize, ponajprije mirnim putem i dobrom voljom.

Literatura

- Accattoli, L. (2000). *Kad Papa traži oprostjenje*. Split: Franjevački institut za kulturu mira.
- Altner, G. (2003). »Können die Weltreligionen zur interkulturellen Verständigung beitragen?«, u: Altner, G. – Michelsen G. /Hrsg./, *Friede den Völkern*. Frankfurt: VAS – Verlag für Akademische Schriften, str. 81–96.
- Annan, K. (2001). *Brücken in die Zukunft*. Frankfurt: Fischer.
- Beck, U. (1998). *Was ist Globalisierung?* Frankfurt: Suhrkamp.
- Beck, U. – Sopp, P. /Hrsg./ (1997). *Individualisierung und Integration. Neue Konfliktlinien und neuer Integrationsmodus*. Opladen: Leske+Budrich.
- Birnbacher, D. /Hrsg./ (1997). *Ökophilosophie*. Stuttgart: Reclam.
- Cifrić, I. (2003). *Ruralni razvoj i modernizacija. Prilozi istraživanju ruralnog identiteta*. Zagreb: IDIZ.
- Devall, B. (1985). *Deep Ecology*. Layton (Utah): Gibbs Smith.
- Drewarmann, E. (1982). *Der Krieg und das Christentum*. Regensburg: Friedrich Pustet.
- Gerlitz, P. (1998). *Mensch und Natur in den Weltreligionen*. Darmstadt: Primus Verlag.
- Hanafi, H. (1995). »Die Religionen müssen zusammenarbeiten«, u: Küng, H., 1995., str. 248–254.
- Harvey, D. (1997). »Betreff Globalisierung«, u: Becker, S. – Sablowski, T. – Schumm, W. /Hrsg./, *Jenseits der Nationalökonomie? Weltwirtschaft und Nationstaat zwischen Globalisierung und Regionalisierung*. Berlin/Hamburg: Argument, str. 28–49.
- Huntington, S. P. (1998). *Sukob civilizacija*. Zagreb: Izvori.
- Illich, I. (1975). *Selbstbegrenzung. Eine politische Kritik der Technik*. Reinbek b. Hamburg: Rowohlt.
- Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles Among Western Public*. Princeton.

- Inglehart, R. (1979). »Wertwandel in den westlichen Gesellschaften: Politisches Konsequenzen von materialistischen und postmaterialistischen Prioritäten«, u: Klages, H. – Kmiecik P. /Hrsg./, str. 279–316.
- Inglehart, R. (1989). *Kultureller Umbruch. Wertwandel in der westlichen Welt*. Frankfurt/New York: Campus.
- Jänicke, M. – Simonis, U. E. – Weigmann, S. /Hrsg./ (1985). *Wissen für die Umwelt*. Berlin/New York: De Gruyter.
- Kaul, I. – Grunberg, I. – Stern, M. A. /eds./ (1999). *Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century*. New York: Oxford University Press.
- Klages, H. – Kmiecik, P. /Hrsg./ (1979). *Wertwandel und gesellschaftlicher Wandel*. Frankfurt: Campus.
- Küng, H. (1992). *Projekt Weltethos*. München; Zürich: Piper (³1996).
- Küng, H. (1995). *Ja zum Weltethos*. München/Zürich: Piper.
- Küng, H. – Kuschel, J. /Hrsg./ (1993). *Erklärung zum Weltethos*. München/Zürich: Piper (²1996).
- Küng, H. (1997). *Weltethos für Weltpolitik und Weltwirtschaft*. München/Zürich: Piper.
- Küng, H. – Kuschel, K. J. /Hrsg./ (1998). *Wissenschaft und Weltethos*. München/Zürich: Piper.
- Küng, H. (2000). *Weltethos für Weltpolitik und Weltwirtschaft*. München/Zürich: Piper.
- Küng, H. /Hrsg./ (2001). *Globale Unternehmen – globales Ethos*. Frankfurt: Frankfurter Allgemeine Zeitung.
- Liu Shu-Hsien (1995). »Weltethos – Eine konfuzianische Antwort«, u: Küng, H., 1995., str. 285–292.
- Mayer, T. – Miller, S. /Hrsg./ (1986). *Zukunftsethik und Industriegesellschaft*. München: J. Schweitzer Verlag.
- Naess, A. (1989). *Ecology, Community and Lifestyle*. Cambridge.
- Piechocki, R. (2002). »Altäre des Fortschritts und Aufklärung im 21. Jahrhundert«, u: *Jahrbuch Ökologie 2003*. München: Beck, str. 11–37.
- Pongs, A. (1999). *In welcher Gesellschaft leben wir eigentlich*. München: Dilemma Verlag (Band 1).
- Pongs, A. (2000). *In welcher Gesellschaft leben wir eigentlich*. München: Dilemma Verlag (Band 2).
- Radermacher, F. J. (2002). *Balance oder Zerstörung. Ökosoziale Marktwirtschaft als Schlüssel zu einer weltweiten nachhaltigen Entwicklung*. Wien: Ökosoziales Forum Europa.
- Radkau, J. (2000). *Natur und Macht. Eine Weltgeschichte der Umwelt*. München: Beck.
- Sachs, W. (1993). *Global Ecology*. London: Zed Books.
- Schmidt, B. (1988). *Postmoderna – strategije zaborava*. Zagreb: Školska knjiga.
- Talbi, M. (1995). »Eine Charta der Pflichten und Aufgaben aller Menschen«, u: Küng, H., 1995., str. 258–266.
- Wehrspaun, M. – Wehrspaun, Ch. (2002). »Von der Paradoxie des Fortschritts zum unvermittelten Leitbild der Nachhaltigkeit«, u: *Jahrbuch Ökologie 2003*. München: Beck, str. 38–59.
- Weizsäcker, C. F. v. (1984). *Wahrnehmung der Neuzeit*. München.

Ivan Cifrić

Globalisation and World Ethic

The author starts with the thesis that one system does not exist, or a single culture or religion, but different cultures, religions and levels of organizing that represent the concept of the present-day 'world'. The modern world (and the world of a modern society) is full of conflicts, and so the question is raised: How is it then possible to establish a world peace?, and, What is the contribution of world religious systems?

With the globalisation there comes the issue of the need for world ethic (ethos). Does the globalisation need the world ethic?, and, What is the world ethic? In view of this, the author will elaborate the concept of world ethic of Hans Küng. The world ethic is not a consequence of the process of globalisation, but an autonomous idea that has existed before the globalisation discourse. Küng starts from the fact that the majority of people belong to a certain religious concept and that creeds had a significant influence on shaping the world and the relations within it. The world needs peace for everyday living, so religions could significantly contribute to the world peace. Their contribution is the one of decreasing inter-religious conflicts. The establishment of religious peace is possible through the dialogue among religions, and this dialogue is possible and necessary. Its fundament lays within the values that world religions share.